

TALLINNA-TEMAATIKA

STALINISMIAJA EESTI NSV KIRJANDUSES

IVO HEINLOO

On üldteada, et Nõukogude okupatsiooni algus seadis 1940. aastatel kogu Eesti kultuurielu uutele rööbastele. Uus ideoloogia pühkis teelt vana ning loomeinimesed, sealhulgas kirjanikud, pidid nüüdsest oma tegevuses lähtuma sotsialistliku realismi kaanonist. Oluline roll oli siinjuures ette nähtud Nõukogude tagalas 1943. aastal loodud Eesti Nõukogude Kirjanike Liidule. 1946. aastal toimunud II kongressil pandi paika eesti nõukogude kirjanduse ülesanded lähemateks aastateks. Teedrajavaks võib pidada Johannes Semperi ettekannet „Eesti nõukogude kirjanduse arenguteed ja ülesanded” (Semper 1947).

Õigupoolest olid Semperi ettekandes ning ka kongressi resolutsioonis välja toodud punktid sõnastatud juba Nikolai Karotamme Rahva Hääles ilmunud artiklis „Märkmeid kirjanduslikest päevaküsimustest” (Karotamm 1946), mis omakorda tõukus Andrei Ždanovi kriitikast ajakirjades Zvezda ja Leningrad ilmunud luuletuste suhtes. Selline juhtnööri esitamise viis võimaldavikust erinevate allüksusteni oli tolele ajastule tüüpiline.

Semper ütles ettekandes senise eesti nõukogude kirjanduse kohta muuseas järgmist: „Torkab silma kõigepealt teemade sagedane kordumine ja nende piiratus. Kui me näiteks otsustaksime nende ligi neljakümne novelli järgi, mis sõjajärgses „Loomingus” on tänini ilmunud, siis peaksime tulema arvamisele, et kogu meie ühiskondlik elu on koondunud m a a l e, sest me ei leia peaaegu ühtegi jutustust või novelli, mille tegevus toimuks linnas. See annab täiesti pea peale pööratud pildi tegelikeist suhteist, kus ju linn ning tööstus ühiskonna arengus otsustavat osa mängib” (Semper 1947: 16).

Linna ja tööstuse rolli rõhutamine kuulus tõepoolest nõukogude ideoloogia juurde. Kirjanikele esitatud nõudmistes oli ette nähtud, et nõukogude tegelikkust kujutatakse nii läbi tööliste *resp.* linnainimese kui ka talupoja *resp.* maa-inimese silmade. See binaarsus oli sisse kirjutatud ka sotsrealismi üheks tippsaavutuseks peetava Vera Muhhina monumendi „Tööline ja kolhoositar” kontseptsiooni.

Tolleaegse üldise arusaamise järgi olevat eesti kirjanike maaorientatsioon prevaleerinud juba ärkamisajal, rääkimata Eesti Vabariigi perioodist, kuid nagu kirjutati eelmainitud kongressi proosaülevaates: „Elame ju esijoones proletariaadi riigis, kes riigi peremehena on õigustatud meie tänapäeva prosaistidele tegema tõsiseid etteheiteid, kuna nad on tähelepanuta jätnud, et meie tööstus linnades laieneb ja kasvab” (Taev 1947: 66). Kurdeti, et kirjanikud olevat täiesti võõrdunud tööliste elust ning seetõttu tuleks luua side kirjanike ja tehaste vahele (Semper 1947: 25). Hea kirjanik pidi oma ainet hästi tundma: põlevkivitööstusest ei saanud kirjutada, olemata kursis sealse õhustikuga, niisamuti nagu maaparandusest ei saanud kirjutada, olemata käinud maal jne. Kirjanike individuaalsetes loominguplaanides puudusid ka kavatsused kirjutada teoseid taastamisest ja ülesehitustööst (Semper 1947: 29).

Esimesed pääsukesed

Ühena vähestest lühiproosateostest, mis kvalifitseeruks linnamiljööst ja tööst kõnelevaks, on Semper oma ettekandes maininud Leida Kibuvitsa novelli „Sae laul” (Kibuvits 1946).¹ See on üsna nõrgatasemeline tekst, mis hoolimata pealtnäha tüüpilisest süžeeist liigitati ometi ideoloogiliselt mittesobivate hulka. Kaks noormeest, üks neist pioneerijuht ja teine „kodanliku” perekonna ümberkasvanud võsuke, teevad sõjajärgses Tallinnas juhutöid. Koloneli poja ema sulgeb end keset sõjas purustatud linna majja koos mälestustega endisest ajast, kuid tema poeg astub linnakära keskele ja asub usinalt taastamistöodes kaasa lööma.

Väga tihedalt haakub see tekst tunduvalt hilisema ja „kunstiküpsema”, s.t sotsialistliku realismi kaanonile rohkem vastava August Jakobsoni näidendi- ga „Suremine” (1953). Ka suurem osa selle teose tegevusest toimub suletud majas, endise, nüüdseks laostunud linnapea perekonnale kuulavas elamus, kus hulluks läinud majaperemehest Korsenist on kuulda vaid tema ärevaid samme ülakorrusel ning Korseni abikaasa teeb meeletu katseid elada nii, nagu elati endisel ajal. Endise ja praeguse aja vastandus on Jakobsoni näidendis tugevalt esil, visuaalselt hakkab see silma näiteks tekstisõrenduste kujul. Samal ajal kostab raadiost reportaaž taastamistööst ning suletud akende tagant on kuulda trummide ja fanfaaride helisid, kui kolonnid entusiastlike taastajate, pioneeride ning komnoortega mööda liiguvad. Esitatud on ka ideoloogiliselt „vale” arusaam taastamistööst kahjulikkusest ühe nõõbi- müüja suu läbi, kes tänaval oma allesjäänud varandusega kaupleb: „Alles eile üks teadja inimene kõneles mulle, et see taa-a-stamine on üleüldse väga kar- detav asi. – Terve ilm on seal vana lubja- ja telliskivitolmu täis...” (Jakobson 1953: 34). „Väljas valitsevat tõelikkust” uskumast keelduv Korsenite pere- kond, mille üks liige – peretütar Asta – sildistatakse halvustavalt „taastajaks”, loodab jätkuvalt Lääne abile, ent ei saa siiski vastu „ajaloolise arengu para- tamatusele”.

Tüüpsüžee, milles purustatud linna pöörduvad tagasi inimesed, kes asu- vad usinalt linna üles ehitama, esineb erinevates versioonides mitmel pool. Eduard Männiku jutustus „Tagasitulemine” (1945) kogus „Südamete proov” on tõenäoliselt üks esimesi näiteid proosas, mis leiab Semperilt ka võrdlemisi heatahtlikku kriitikat. Linnast maalitud trööstitu pildiga kaasnevad tulevi- kuvisioonid: „Siin oli tööd palju, väeti lapsekäsigi võis siin midagi teha, luua tuleviku jaoks. See oli nagu uus maailm, avastamata saar, mis pakub igäuhe- le kümneid töövõimalusi” (Männik 1946: 269). Vabrikukorstnaist tõuseb „esi- mene töösuits sel lõhutud maal”, kostab esimene vabrikuvile, „esimene huige linna suust, et ta hakkab jälle hingama, elama, tõuseb tuhast ning vareme- test” (Männik 1946: 280). Usinad komnoored tegelevad juba linna taastami- sega ning nende kirjeldamisel on kasutatud levinud ehitusmeistri/ linnaehi- taja kujundit: „Need noored inimesed... olid ju ise tänased ehitusmeistrid, lin- na rajajad, uute väärtuste loojad” (Männik 1946: 277).

¹ Käesolev artikkel käsitleb valikuliselt Tallinna-teemalisi ilukirjanduslikke tekste alates Teise maailmasõja lõpust kuni 1954. aasta Kirjanike Liidu III kongressini.

Tõusmas varemeist ja tuhast...

Tallinna taastamist on Tallinna ametlikus ajaloos kirjeldatud nii: „Viis päeva pärast linna vabastamist hakkas taas liikuma tramm, hakkasid uuesti suitsema leivatehaste korstnad. Ja samas asusid ka esimesed sajad entusiastid labidate ja kirkadega koristama varemeid. Kangelaslinna Leningradi eeskujul korraldasid Tallinna töölisel taastamise pühapäevakuid.” Tallinlased tegid esimestel sõjajärgsetel aastatel linna taastamiseks oma vabast ajast üle 13 miljoni töötunni (Pullat 1969: 263–264).

Erinevaid materjale Tallinna taastamise kohta, mis annavad sellest aktioonist hea ülevaate, on koondatud David Vseiovi koostatud kogumikku „Tallinna taastamine 1944–1950: dokumente ja materjale” (Vseiov 1984). Muuhulgas on viidatud seal mitmetele ajaleheartiklitele. Õhtulehes kirjutati näiteks: „Nii käib töö kõikjal, kus linn on sõjast kannatada saanud. Harju tänaval lastakse õhku ühe hoone jäänused, et koristamistööd oleks hõlpsam läbi viia. Koorem koorma järele veereb linnast välja. Valjuhääldajatest kostab muusika. Labidate ja kangidega töötajad, ajades puhkushetkil selja sirgu, vaatavad asfaldil jalutajaid ja nende pilkudes on küsimus: miks te tänasel päeval jalutate, miks te ei võta osa koristamistööst?” (Õhtuleht 1944). Samal aastal ilmus Rahva Hääles säärane üleskutse: „Pangu kõik kodanikud käed külge linna taastamistöele, et meie pealinn oleks varsti niisama ilus kui enne sõda” (Rahva Häääl 1944).

Tegelikkus muidugi erines propagandistlikus publitsistikas kujutatust. Teatud objektide taastamisel kasutati Saksa sõjavange, näiteks Estonia teatri puhul, mis pidi üles ehitatama Nõukogude Liidu 30. aastapäevaks. Ehitustel üle Tallinna töötasid tuhanded sõjavangid, kellest osa töötas Ehituse ja Ehitusmaterjalide Tööstuse Rahvakomissariaadi alluvuses ning 1946. aasta novembris ka autoremonditehases Sirp ja Vasar. Linnaelanike mälestuste järgi osalesid Saksa sõjavangid 1947. ja 1948. aastal ka Leningradi maantee ehitusel (Nerman 1998: 308).

Kirjanik Andres Ehin vastas mu sellekohasele järelepärimisele järgmiste ridadega: „Elasin Tartu maantee ja Kreutzwaldi tänava nurga ligidal ja nägin peaaegu iga päev, kuidas Saksa sõjavangide hulk Lasnamäelt kesklinna liikus. Hommikul linna ja õhtul tagasi. Need olid kõhnad ja aukus põskedega mehed. Seljas olid neil poolrääbaldunud ja tolmused mundrid. Nägin ka Jakobsoni trammipeatuse juures, kuidas keegi naisterahvas sakslasele leiba pakkus, aga puna-armeelasest valvesõdur virutas pakkujale püssipäraga ja leib kukkus sõiduteele. Juhtusin nägema Saksa sõjavange ka „Estonia” teatri taastamisel ja mujal kesklinnas. Räägiti, et tööpäevadel koristavad varemeid ja teevad taastamistöid peamiselt sakslased, aga laupäeviti ja mõnikord vist isegi pühapäeviti rakendatakse nendele töödele linnarahvast.”¹

Luules on üks tuntumaid sõjajärgse Tallinna ülesehitamise paatost edasiandvaid näiteid Debora Vaarandi „Ülemiste vanake ja noor linnaehitaja” (Vaarandi 1947). See poem on tõenäoliselt ka tähtsamaid verstaposte sõjajärgses Eesti linnaluules. Poeem toetub ühele elujõulisemale Tallinna puudutavale müüdile, mille kohaselt saadab Ülemiste vanake Ülemiste järve vee linna uputama, kui linn valmis saab. Ta tahabki seda juba teha, kuid kuuleb siis Tallinnast uskumatuna tunduvat ehitusmürinat.

¹ A. Ehini e-kiri autorile 16. IX 2010.

Vaarandi tekst loob kohati lausa fantastikasse kalduva kujutluspildi Tallinnast, mida veel ei ole: noorele linnaehitajale viirastuvad varemete ja rusude asemel marmorpaleed, taastamistööd aga juba käivad (nii on mainitud Estonia teatrit, mis kerkib kui kaljupank). „Trolleibuseliinid” viivad Piritalt Rocca al Mareni, tuledes sädeleva peaväljaku keskel, Tallinna südames, troonib ausammas, kerkivad teadusetemplid, kaunid kunstihooned ja tehased (Vaarandi 1947: 55).

Kõnekad on Vaarandi read: „Võim tööliste päralt, kes linnade / ja elu ehitajad. / Las püsida kantsid, et tunnistaks / nad möödunud raskest ajast. / Las püsida Toompea, et punalipp / sealt lehviks üle lahe! / Me hoiame Tornide väljakut / ja vana Müürivahet. / Me hoiame neid. Aga mitte nii / kui mõnda aegund koli. / Me teeme nad nooreks. Sest meie jaoks / kõik olgu parem, kui oli” (Vaarandi 1947: 53). Koos varemeterisuga pidi kaduma varasem elukorraldus ning varem ekspluateeritud proletariaat, Tallinna töömees, „ehitas nüüd päriselt oma linna”.

Põhjaliku ülevaate „Ülemiste vanakese ja noore linnaehitaja” allikatest, tekstoloogiast, allusioonidest ja seostest teiste Ülemiste vanakese müüti tõlgendavate kirjandusteostega leiab Maie Kalda kirjutatud Debora Vaarandi monograafiast „Debora ja vennad” (Kalda 2010). Kalda on osutanud muuhulgas sellele, et poemist järgnevatel aastatel ilmunud mitmesse redaktsiooni on lisandunud ehitustemaatikat. Nii näiteks on autor 1952. aastal asendanud tekstikohad, kus on fikseeritud varasem „tegelikkus”, viimase viie-kuue aasta edusammudega (Kalda 2010: 351).

„Ülemiste vanake ja noor linnaehitaja” pole loomulikult ainus Vaarandi linnatemaatiline tekst sellest perioodist. Vaarandi on 1940. aastate suurim linnaluuletaja mitte ainult Tallinna-ainelise tagalaluule, vaid ka hilisemate teoste poolest. Maie Kalda on võrrelnud Vaarandi suhet kodulinnaga koguni emaliku hoolitsuse ja heaperenaiseliku hoolega (Kalda 2007: 643). Muide, „Ülemiste vanakese...” ühemõõtmelisele entusiasmile on omamoodi antiteesiks seitsmekümnendatel kirjutatud „Tume tunnel”, mis kujutab Tallinna hoopis teistsuguses valguses (Kalda 2007: 646).

Debora Vaarandi on ka ise mälestustes korduvalt rõhutanud Tallinnamotiivi olulisust. Nii „Aastates ja päevades” kui ka varem on ta kirjeldanud sõjajärgsesse Tallinna tagasipöördumisel kogetud linna „pöörast ilu”. Talle meeldisid tööstusmaastik, suured tehaseorganismid ja hiigelmasinavärvide pulseerimine. Essees „Kaudu mulla ja asfaldi” kirjutab Vaarandi oma siirast rõõmust taastamistöõde juures, mis andis inspiratsiooni „Ülemiste vanakese...” kirjutamiseks: „Rüüstatud, purustatud ja õige inimtühja Tallinna iga edusamm oli nagu enese oma. Mis ime siis, et fantaasia kippus teda kiiremini õitsetama kui tegelikkus. Ülemiste Vanakese ja Noore Linnaehitaja rutakad ning naiivsed värsid, mis „generaalplaanidega” hoopis ära rikuti... Ent nii väikesed kui taastamistöõde labidatäied ka olid – „kärbsesepa” eest siiski. Vähemasti iseendale on nad mingiks püsivaks sideaineks” (Vaarandi 1982: 299). Ent ka mainitud esse pole vaba ideoloogilisest sõjajärgse Tallinna kõrvutusest 1920. aastate „urgastest ja eluheidikutest kubiseva” Tallinnaga.

Vaarandi kirjutatud „taastamislulest” 1940. aastatel tõstaksin esile kaks markantsemat näidet. „Tallinna läves” (1944) astub luuletaja Tallinna tallatud, tüdinud lävele, näeb hirmunud silmadega kõhnu lapsi, purustatud maju ja metsistunud puisteid, kuid lõpetab ometi optimistliku noodiga: „Aga su

muret siin nähes ma jällegi range ja südi” (Vaarandi 1980: 50). Ka luuletuses „Varemeid lasti õhku” (1948) on viide taastamistöodele, mis aga ei saanud alata enne varemete hävitamist. Varemete õhkulaskmisele on luuletuses antud ülipedulikul varjund.

Pole kindel, kas sõjajärgses kirjanduses saab rääkida lausa omaette taastamisluule žanrist, kuid ENSV Kirjanike Liidu III kongressi (1954) kokkuvõtetes jõuti järeldusele, et see temaatika moodustas ühe suurtest valdkondadest kirjanduses tööstuse ning maal toimunud kollektiviseerimisliikumise kirjeldamise kõrval. Lisaks Vaarandile on selles vallas esile tõstetud Ralf Parvet, Paul Rummot, Juhan Smuuli. Endel Nirk mainib kongressi kokkuvõttes, et „paljudes taastamisajajärgu luuletustes kippusid tihti peale valitsema plakatlik ning paljusõnaline tööroõm ja kalduvus raskusi alahinnata, mistõttu taolisel ebatõsisel luulel ei saanud olla õiget aktiveerivat jõudu” (Nirk 1954: 1253).

Piisab pilguheitmisest 1940. aastate Loomingu numbritele, et tajuda taastamisteema ulatuslikkust tolle aja luules. Omaette motiivina võiks käsitleda näiteks Estonia teatri taastamist: Paul Rummo on kirjutanud sellest ülistava luuletuse „Estonia”, samast sündmusest on inspireeritud ka Aldo Roomere „Ehitame „Estoniat””.

Varemeid ja tuhat tõusvat Estonia teatrit kujutab Rummo ühe kivina „võimsa kommunismihooone” ehitamisel. Vastse maja ülesandeks on tulvata tõevalgust ning vaade olgu pööratud tulevikku. Üldine õhustik on edasi antud nii: „Maa kihab ülesehituse hoost: / nüüd kuulsusrikkad leheküljed kirjutada / me rahva võitlusrohkest ajaloo” (Rummo 1947: 1391). Rummo luuletus on kirjutatud Estonia teatrisaali valmimise puhul, teatri taastamistööd viidi lõpule tegelikult alles 1951. aastal. Roomere vähem tuntud teoses on lootusrikka paatose ja entusiasmi kõrval ka üks mitmetimõistetav, taastamise iseloomu mõnevõrra täpsustav mõte: „Tõul visalgi ränk olnuks ü k s i ülesanne, / kuid s i i n, kus vendlus liitnud rahvad hiigeljõus, / on tehasel ja muusa templil kiire tõus” (Roomere 1946: 1258).

Ka Sirbi ja Vasara veergudel ilmus mitmeid päevakajalisi taastamistematilisi luuletusi: näiteks Ralf Parve „Tallinna kevad”, mis kirjeldab Harju tänava taastamist, ning Mart Raua „Taastamas”, mis kujutab Võidu puistee rajamist.

Tallinna taastamise motiive luules ei ole olulisel määral uuritud. Linna kujundit eesti luules käsitletud Õnne Kepp vastandab meie luuletraditsioonis positiivse alatooniga ülesehitusluule varemoluulele (Kepp 2010: 680). Kui viimane on seotud pigem XIX sajandi muinasromantika ning Teise maailmasõja järgse pagulasluulega, siis ülesehitusluulel on Kepp näinud otseseid seoseid 1930. aastate eestluse positiivse programmi, sh tööeestlusega. Samasugust üleminekut 1930. aastate elulähedusluselt ja tööeestluse doktriinilt 1940. aastate sotsialistlikule realismile on näinud teisedki uurijad (vt nt Liiv 2008).

Omaette uurimisobjekti moodustab taastamistematika muusikas. 1953. aastal välja antud „Rahvalaulikust” leiab Neeme Laanepõllu viisistatud variandi Vaarandi luuletusest „Taastamas”, samas kogumikus on ka „Taastajate marss” jne.

„Tuulise linna” juhtum

Linnatemaatika jõudmine sõjajärgsesse eesti kirjandusse toimus vahel küllaltki kurioosel viisil. Tuntuimaks näiteks on Aadu Hindi „Tuuline rand”, mille 1951. aastal ilmunud esimest osa täiendas kirjanik hiljem n-ö linnapeatükkidega, kus kirjeldas 1905. aasta revolutsioonilisi sündmusi Tallinnas. Cornelius Hasselblatt on arutlenud selle üle, kas need laiendused sobivad romaani üldstruktuuri, ning teinud ettepaneku anda need välja eraldi romaanina pealkirja all „Tuuline linn” (Hasselblatt 2005: 278).

Tallinna-peatükkide lisamine olevat toimunud kriitika tungival nõudmisel (EKA V: 311). Hindile heideti ette, et töölisklassi juhtiva osa kujutamine teoses jääb nõrgaks, eesti ja vene rahva sõprus peaks olema rohkem esiplaanil jne. Täpsemalt avaldas kriitika soovi, et „Tuulise ranna” esimeses osas oleks pikemalt juttu linnast (Siimisker 1960: 131). Kirjaniku selgitused pole uurijaid veennud (Tonts 1980: 4), selge on aga see, et täienduste üheks suuri maks tõukejõuks oli Paul Kuusbergi kirjutatu: „Kirjanik on kasutamata jätnud tänuväärseid võimalused, et kujutada põhjalikumalt kas Peetri või mõne teise Kaugatoma mehe kujunemist revolutsioonilise võitluse ühes keskuses – Tallinnas” (Kuusberg 1951).

Ka soome uurija Pekka Lilja on leidnud, et „Tuulise ranna” I osa täiendamine ei ole romaanile kasuks tulnud. „Järsk miljöövahetus tundub häiriv. Hint ei ole Tallinna tööliskeskonnaga nii hästi kursis kui koduse Saaremaaga...” (Lilja 1980: 266). Lilja arvates kirjutab Hint „Tuulisele rannale” uusi peatükke juurde, sest kriitikute meelest ei õnnestunud tal luua vajalikku ühtsust tööliste ja talupoegade vahele. 1951. aasta versioonis piirdub selle aspekti käsitlemine vaevalt kümne reaga, kus refereeritakse Mihhail Kalinini ideid (Lilja 1980: 185). Kokkuvõttes – Hindilt nõuti, et ta demonstreeriks 1905. aasta kontekstis ideed, kuidas tööline ning talupoeg on liitlased võitluses tsaarivõimu, mõisnike ja kapitalistide vastu.

Järeldusi

Linnatemaatika vähesuse taga Teise maailmasõja järgses eesti kirjanduses on loomulikult üks üsna proosaline põhjus: enamik meie kirjanikke tundis palju paremini maaolustikku, kus nad olid üles kasvanud. Seda tõdeb ka 1973. aastal Loomingus ilmunud artiklis hilisem Eesti NSV kompartei ideoloogiasekretär Rein Ristlaan: „Nähtavasti on kirjanduse kujunemisel oma osa olnud urbaniseerumisest sünenenud juuretuse pelgusel, intuitiivsel (atavistlikul!) prostitutundel linnastumise vastu – millest muidu osa kirjanike romantilis-sentimentaalne pöördumine „aiaäärse tänava” ja „kodukotuse” poole....

[---] On vaieldamatu, et nagu kogu inimkonna, on ka eesti rahva tulevik linnastumises ja et järjest rohkem määrab tulevikku „linnarahvas”, töölisklass, kes on olnud ja jääb ühiskonna juhtivaks, kujundavaks jõuks.

[---] Linnas eluneb meie kirjanike enamik. Linnaromaani meil ometi ei ole, ei ole isegi Tallinna „pilte ja pildikesi”, mis näitaksid tänast linnaelu ja selle omanõulist poeesiat! Ei ole nagu püüetki inimese ja tehisllooduse vahekorra kujutamiseks. See oleks aga hädatarvilik.

[---] Sest niisama kui loodus on loomulik oma n.-ö. ideaalsetes-jumalikes iluvormides, nii on tehismaastik, linn loomulik oma reaalses, inimesestatud esteetilistes külgedes” (Ristlaan 1973: 867–868).

On veel üks põhjus linnatemaatika nappuses. Nimelt on nõukogude Eesti arhitektuuri uurijad jõudnud järeldusele, et stalinistlik arhitektuuripoliitika Eestis nurjus (vt Orlova 2003). Reaalse objekti – nõukogulikult eeskujuliku linna – puudumisel ei saa rääkida ka säärase linna täisväärtuslikust kujutamisesest kirjanduses.

Nõukoguliku linnaehituse traditsioonidest ja põhimõtetest lähtuvad Tallinna generaalplaanid, millest annab värvika ettekujutuse Harald Armani brošüür „Tuleviku Tallinn” (Arman 1950), päriselt ei teostunud. Tüüpiliste generaalplaanide järgi olid sotsialistliku linnaruumi kohustuslikeks elementideks paraadsed ansamblid, esinduslikud väljakud ja suurejoonelised magistraalid (Orlova 2003: 70). Esindatud pidid olema üldsuse, mitte üksiku inimese huvid ja linnaplaneerimine pidi püüdlema loomulikkuse ja terviklikkuse poole.

Maria Orlova pakutud põhjendused tõeliselt stalinistliku arhitektuuri puudumise kohta võib hõlpsasti üle kanda kirjanduse konteksti, asendades sõna arhitektuur kirjandusega ja ehitamise kirjutamisega: „Venemaal jt liiduvabariikides arenes sotsialistlik realism järk-järgult, läbides erinevaid arenguetappe, Eestis puudus aga sotsialistliku realismi arhitektuuri kogemus täiesti, ühtlasi puudusid ka vastavas stiilis ehitada osanud/soovinud meistrid. Eestisse oli vaja sotsrealismi importida ja see ei olnud sugugi nii lihtne” (Orlova 2003: 113).

Tehes ajas mitmekümne aasta pikkuse hüppe edasi, möönab Orlova, et tollal realiseerimata jäänud stalinistlik gigantomaania väljendus hiljem nõukogude modernistlikes projektides, nagu Tallinna „mäed”. Ka siin on arhitektuuril ja kirjandusel otsene ühtelangevus: „mägedest” inspireeritud kirjandus on Eestis tunduvalt ulatuslikum, nii et võime rääkida lausa linnakirjanduse puhangust 1960.–1970. aastatel. See puhang jäi stalinismiajal praktiliselt olemata.

Pilt kirjanduslikust linnast Eesti NSV kirjanduses selle esimestel kümnenditel jääb tahes-tahtmata fragmentaarseks. Tallinna taastamine oli kindlasti üks selliseid olulisi ühiskondlikke sündmusi, mis jättis oma jälje erinevatesse kultuurivaldkondadesse ning toitis sealhulgas teemadega ka uut, sotsialistliku realismi malli järgi viljeldavat kirjandust. Linnatemaatika seisukohalt kõnekamaid juhtumeid Eesti NSV kirjanduses – Aadu Hindi romaantsükli „Tuuline rand” ümbertöötamist puudutav – näitab aga selle teema vaieldamatut ideoloogilist tähtsust toleaege kritika jaoks.

Kirjandus

Arman, Harald 1950. Tuleviku Tallinn. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

EKA = Eesti kirjanduse ajalugu. V köide, 1. raamat. Eesti nõukogude kirjandus.

Toim M. Kalda. Tallinn: Eesti Raamat, 1987.

Hasselblatt, Cornelius 2005. Stalini pikk vari üle tuulise ranna. Aadu Hindi „Tuulise ranna” kohandamine/kohandamine meie päevadeni. – Kohanevad tekstid. Koost V. Sarapik, M. Kalda. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 271–284.

Jakobson, August 1953. Suremine. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Kalda, Maie 2007. Debora Vaarandi kodumaa. – Keel ja Kirjandus, nr 8, lk 638–649.

- Kalda, Maie 2010. Debora ja vennad. Tallinn–Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Karotamm, Nikolai 1946. Märkmeid kirjanduslikest päevaküsimustest. – Rahva Häääl 1. IX.
- Kepp, Öne 2010. Eesti linnaluule võimalus? Pilku eesti linnaluulele aastatel 1860–1940. – Akadeemia, nr 4, lk 672–694.
- Kibuvits, Leida 1946. Sae laul. – Looming, nr 6, lk 685–697.
- Kuusberg, Paul 1951. Romaan töötava rahva võitlusrikkast minevikust. – Rahva Häääl 26. VI.
- Liiv, Toomas 2008. Elulähedus, vaimulähedus, võimulähedus. – Haridus, nr 5–6, lk 24–26.
- Lilja, Pekka 1980. Positiivisen sankarin tulo neuvostovirolaiseen romaaniin. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston kirjasto.
- Männik, Eduard 1946. Südame te prov. Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst.
- Nerman, Robert 1998. Lasnamäe ajalugu. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Nirk, Endel 1954. Eesti nõukogude luule sõjajärgsel perioodil. – Looming, nr 10, lk 1249–1259.
- Orlova, Maria 2003. Stalinistlik arhitektuurikorraldus Eestis 1944–1955. Tallinn. (Eesti Kunstiakadeemia magistritöö.)
- Pullat, Raimo (koost) 1969. Tallinna ajalugu: XIX sajandi 60-ndate aastate algusest 1965. aastani. Tallinn: Eesti Raamat.
- Rahva Häääl 1944. Elu normaliseerumisest Tallinnas. 15. X.
- Ristlaan, Rein 1973. Juurtest ja võrsetest. – Looming, nr 5, lk 867–868.
- Roomere, Aldo 1946. Ehitame „Estoniat”. – Looming, nr 10–11, lk 1257–1258.
- Rummo, Paul 1947. „Estonia”. – Looming, nr 12, lk 1391–1393.
- Semper, Johannes 1947. Eesti nõukogude kirjanduse arenguteed ja ülesanded. – Looming, nr 1, lk 6–30.
- Siimisker, Helene 1960. Kaks kõnelust Aadu Hindiga. – Looming, nr 1, lk 125–136.
- Taev, Karl 1947. Eesti nõukogude proosakirjandusest. – Looming, nr 1, lk 59–67.
- Tonts, Ülo 1980. „Tuulise ranna” tulek arvustuse peeglis. – Keel ja Kirjandus, nr 1, lk 1–8.
- Vaarandi, Debora 1947. Ülemiste vanake ja noor linnaehitaja. – Looming, nr 1, lk 51–58.
- Vaarandi, Debora 1980. Teosed I. Tallinn: Eesti Raamat.
- Vaarandi, Debora 1982. Kaudu mulla ja asfaldi. – D. Vaarandi, Teosed IV. Tallinn: Eesti Raamat, lk 290–302.
- Vseviõv, David (koost) 1984. Tallinna taastamine 1944–1950: dokumente ja materjale 1984. Tallinn: Eesti Raamat.
- Õhtuleht 1944. Tallinlased linna taastamistalguil. 23. X.

Tallinn in the Literature of the Stalinist Estonian SSR

Keywords: Stalinism, urban literature, postwar reconstruction

This study is part of a wider research project dealing with the depiction of the city of Tallinn in post-World War II Soviet Estonian literature. The author makes an attempt to draw conclusions from the relatively scarce prose and poetry written on the subject, spanning a period of roughly 10 years, from 1944 to 1954, also known in Estonian cultural history as the period of Stalinism. While demand for urban fiction was clearly expressed by the authorities, in reality rural themes prevailed.

Lack of urban literature in the 1940s and early 1950s can be explained by the unwillingness of Estonian intellectuals to adjust to the new ideology and socio-realism. Attempts to write about Soviet Tallinn were often deemed low quality by the critics. One of the writers who did meet the requirements was Aadu Hint, who famously revised his chef d'oeuvre "Tuuline Rand" by adding some chapters depicting city life. The textology of Hint's work has been thoroughly analysed before, but not the ideological reasoning behind the changes. In this article the topic is briefly touched upon.

The urban themes occurring in Stalinist literature can be associated, partly, with the postwar reconstruction of Tallinn - a process not dissimilar to many other European cities which had suffered heavy damage as a result of the war. Both poetry and prose were used to voice the enthusiasm and hopes for a better future and a new era of prosperity. The reality was in sharp contrast, however, with the way the topic was handled in fiction. For instance, the role of German war prisoners in the reconstruction work was often overlooked.

In conclusion, the article suggests that we can only talk about fragments of Estonian urban fiction in the 1940s and early 1950s, as most of the writers of that time had a rural background. Themes regarding the past were more popular than contemporary topics. Similarly to Stalinist architecture, the ideas of which were adopted in the cityscape of Tallinn only to a certain extent, the domestication of the (pseudo-)literary style of socio-realism was anything but a painless procedure.

Ivo Heinloo (b. 1985), doctoral student, Tallinn University, ivoh@tlu.ee